

вадження обов'язкового накопичувального рівня на базі недержавного пенсійного фонду. Для створення універсальної законодавчої бази подальшого реформування пенсійної системи слід скасувати практику регулювання умов пенсійного забезпечення деяких категорій громадян окремими законодавчими актами, що дасть змогу в майбутньому ухвалити єдиний акт у цій сфері – Пенсійний кодекс України. Між тим реформування пенсійного законодавства має також включати справедливий механізм зростання пенсійних виплат до загальноєвропейського рівня (не менше 50–55% від середньої заробітної плати), створення прозорої пенсійної системи, а також підвищення індивідуальної зацікавленості громадян у сплаті страхових внесків, зокрема у накопичувальному пенсійному забезпеченні. При цьому необхідно дотримуватися принципу соціаль-

ної справедливості, незаперечною основою якого у пенсійному забезпеченні виступає залежність трудових пенсій від трудового внеску громадян. Проте чинне законодавство у багатьох випадках відступає від цієї залежності.

#### БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 08.07.2011 № 3668-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 12–13. – 82 с.
3. МакТаггарт Г. Рекомендації щодо подальшого реформування пенсійної системи в Україні з метою забезпечення її фінансової стабільності // Г. МакТаггарт, Н. Горюк, Ч. Сігер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://finrep.kiev.ua/download/proposal\\_finrep2\\_on\\_pension\\_reform\\_dec2014\\_ua.pdf](http://finrep.kiev.ua/download/proposal_finrep2_on_pension_reform_dec2014_ua.pdf).

УДК 330.142; 331.6

**Мартінова Л.Б.**

*кандидат філологічних наук, доцент,  
докторант кафедри міжнародних економічних відносин  
Хмельницького національного університету*

### АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ТА НАПРЯМІВ ПІДВИЩЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сучасний стан впливу ендогенних та екзогенних чинників на розвиток людського потенціалу в Україні. Виявлено, що поряд із впливом негативних ендогенних чинників низка позитивних чинників не задіяні у формуванні конкурентоспроможності людського потенціалу. Визначено стимулюючий вплив екзогенних чинників, що формуються внаслідок посилення курсу на європейську інтеграцію України. Виділено пріоритетні напрями підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

**Ключові слова:** людський потенціал, конкурентоспроможність, соціальний захист, соціальна консолідація, євроінтеграція.

#### **Мартынова Л.Б. АНАЛИЗ ФАКТОРОВ И НАПРАВЛЕНИЙ ПОВЫШЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В УКРАИНЕ**

В статье рассмотрено современное состояние влияния эндогенных и экзогенных факторов на развитие человеческого потенциала в Украине. Выявлено, что наряду с влиянием негативных эндогенных факторов, ряд положительных факторов не задействованы в формировании конкурентоспособности человеческого потенциала. Определено стимулирующее влияние экзогенных факторов, которые формируются в результате усиления курса на европейскую интеграцию Украины. Выделены приоритетные направления повышения конкурентоспособности человеческого потенциала в соответствии с Соглашением об ассоциации между Украиной и ЕС.

**Ключевые слова:** человеческий потенциал, конкурентоспособность, социальная защита, социальная консолидация, евроинтеграция.

#### **Martynova L.B. ANALYSIS OF FACTORS AND DIRECTIONS OF INCREASE OF HUMAN POTENTIAL IN UKRAINE**

The article reviews the current state of influence of endogenous and exogenous factors on human development in Ukraine. It is found that along with the impact of adverse endogenous factors, a number of positive factors are not involved in the formation of competitive human potential of Ukraine. The stimulating effects of exogenous factors that are formed as a result of strengthening European integration course of Ukraine are determined. The priority areas of improving the competitiveness of human potential in accordance to the Association Agreement between Ukraine and the EU are highlighted.

**Keywords:** human potential, competitiveness, social security, social consolidation, European integration.

**Постановка проблеми.** Розбудова інтегральної національної системи управління конкурентоспроможністю людського потенціалу щільно пов'язана із формуванням концепції знаннєвої економіки, спрямованої на забезпечення досягнення та довгострокового утримання високого рівня національної соціально-економічної конкурентоспроможності країни у глобалізованому світі. Суттєве підвищення міжнародної конкуренції за людський потенціал як провідний ресурс розвитку зумовлює нові вимоги до нього на всіх рівнях управління та кваліфікації, тому характерно, що успішним країнам притаманні високі фактичні темпи структурних змін, а для відсталих економік значно актуалізувалась необхідність актив-

ного проведення реформ. Структурні зміни позначились різким зростанням ролі секторів освіти, науки та інноваційно-технологічного розвитку і невід'ємної наукомісткості конкурентоспроможних виробництв. У зв'язку із цим конкурентоспроможність людського потенціалу національної економіки залежить від низки чинників ендогенного та екзогенного характеру впливу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** На чинниках внутрішнього та зовнішнього походження, що визначають розвиток людського потенціалу національної економіки, акцентують увагу українські науковці Н. Андрусевич, І. Артьомов, В. Геєць, Е. Лібанова, О. Макарова, І. Петрова [1–5], а також низка



інноваційною діяльністю та матеріальним добробутом, нерозвиненість інститутів громадянського суспільства, низькотехнологічну структуру національного виробництва низка позитивних чинників не задіяні у формуванні конкурентоспроможності людського потенціалу в Україні, що має дестимулюючий вплив (рис. 1).

При цьому необхідно враховувати дестимулюючий вплив негативних чинників порушення національної безпеки внаслідок військово-політичного конфлікту та відсутність надійних зовнішніх гарантій безпеки для України.

Характерно, що цей вплив посилюється зростаючою демографічною кризою та невідповідністю рівня доходів високому освітньому рівню населення, що є також вагомим фактором наростання еміграційних потоків.

Екзогенні чинники формуються внаслідок посилення курсу на європейську інтеграцію в Україні. Вважаємо, що процеси адаптації законодавства України до законодавства ЄС, забезпечення прав людини, економічної інтеграції та встановлення поглибленої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, інтеграції в контексті забезпечення національної безпеки, адаптації соціальної політики до стандартів ЄС, освітньої та науково-технічної інтеграції, регіонального та галузевого співробітництва мають стимулюючий вплив на запровадження реформ у напрямі соціально-економічної модернізації країни.

Під час розгляду впливу негативних ендогенних чинників необхідно зазначити, що заходи із подолання демографічної кризи в Україні мають обмежений характер. Застосування винятково фінансових пронаталістських заходів лише частково долає перешкоди дітонародження. Найвагомим стримуючим фактором зростання народжуваності залишаються низькі доходи населення [4, с. 63].

Збільшення тривалості життя населення визначається передусім ефективністю системи охорони здоров'я. В Україні система охорони здоров'я спрямована на лікування хвороб, а не на їх профілактику. Тому на перший план виступають необхідність розробки нової стратегії забезпечення збереження та зміцнення здоров'я населення, продовження періоду активного довголіття, тривалості життя, орієнтації на здоров'я як соціальної цінності, яка забезпечує людині професійне довголіття і пов'язаний із цим добробут, які підвищують конкурентоспроможність на ринку праці [10].

Адаптація соціальної політики до стандартів ЄС як стимулюючий чинник впливу зумовлює і позитивні реформи у системі охорони здоров'я населення. Зокрема, європейська програма «Здоров'я – 2020», що має на меті забезпечити наявність систем охорони здоров'я, які орієнтуються на потреби людей і характеризуються високою якістю допомоги та дотриманням принципів загального охоплення населення, створила необхідну платформу для реалізації загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір». Дана програма має на меті підвищення профілактичного складника охорони здоров'я шляхом зміцнення профілактичних служб, підвищення доступності й якості медичного обслуговування, скорочення нерівності в доступі до послуг, модернізації інфраструктури, адаптації до потреб у наданні допомоги при хронічних неінфекційних хворобах [4, с. 28].

Однією з причин неможливості реалізації чинником поєднання інноваційної та підприємницької діяльності з матеріальним добробутом населення свого стимулюючого впливу на людський розвиток

є залишок патерналістського менталітету у сучасній суспільній свідомості, успадкованого з радянських часів. Той період характеризувався неможливістю реалізації власних зусиль людини для значної зміни свого матеріального стану, оскільки не було взаємозв'язку між інноваційністю праці і винагородою та отриманням благ. Відмінними рисами сучасного українського патерналізму є поєднання все ще значних очікувань населенням державної опіки у поєднанні з високим рівнем недовіри до інститутів влади, відсутність мотиваційних стимулів до інноваційної діяльності, слабка підприємницька активність та відсутність панівної загальнонаціональної ідеї [4, с. 25]. Низький рівень економічної і соціальної активності населення, здатності нести відповідальність за власні рішення сприяють пануванню соціального утриманства, що є джерелом поширення і консервації бідності [4, с. 29].

Екстенсивний характер зайнятості в Україні, відсутність мотивації до інноваційної діяльності є історично зумовленим [4, с. 117–142] і впродовж десятиліть проявлявся у зниженні ефективності праці, низькій трудовій активності, ухиленні від праці та розвитку утриманства. Досі не здійснено системних структурних реформ, здатних подолати інерційність трудового процесу, створити мотиваційні стимули доступу населення до робочих місць належної якості. У цьому напрямі економічна інтеграція з ЄС, дотримання стандартів європейського ринку праці мають стати вагомим рушієм якісних перетворень соціально-трудових відносин.

Консервація застарілої матеріально-технічної бази виробництва та архаїчної структури економіки зумовлює найнижчий в Європі рівень продуктивності праці та стимулює подальшу економію на заробітній платі [4, с. 151].

Нині зростання заробітної плати в Україні є основним засобом підвищення матеріального добробуту населення (заробітна плата у структурі грошових доходів населення становила близько 52% у 2014 р.) [11]. Низький розмір заробітних плат в Україні пов'язаний не лише з низькою продуктивністю праці, але й з неефективною державною податковою політикою. Податки з трудових доходів громадян не мають значення бюджетоутворюючих, що не стимулює зростання грошових ресурсів від трудової діяльності населення. Провідну роль у формуванні державного бюджету продовжує виконувати податок на додану вартість, активізація якого збільшує розрив між багатими і бідними, оскільки останні витрачають на споживчі потреби значно більшу частину своїх доходів. Із заниженими заробітними платами населення не відчуває своєї фінансової відповідальності за виконання суспільних зобов'язань, зокрема соціальних. Водночас у країнах ЄС надходження від податку з доходів громадян відіграють ключову роль у формуванні державних фінансів. В Австрії, Бельгії, Великобританії, Ірландії, Іспанії, Італії, Нідерландах, Фінляндії, Швеції податки з доходів громадян забезпечують 34–43% фіскальних надходжень. При цьому частка податків на прибуток підприємств не перевищує 11% податкових надходжень. Таким чином, роботодавці стимулюються сплачувати працівникам високі заробітні плати, а у громадян формується свідоме ставлення до необхідності перерозподілу доходів та співучасті у забезпеченні фінансування суспільних видатків [4, с. 144].

Заниження зарплат пов'язане також із тим, що майже 55% загального обсягу надходжень до системи соціального захисту припадає на соціальні

внески роботодавців, а не працівників. Адаптація до стандартів ЄС у напрямі перерозподілу розміру єдиного внеску від роботодавця до працівника може зняти необхідність номінального зниження заробітних плат [4, с. 146–147].

Ще однією причиною низького рівня оплати праці є повільний розвиток державних соціальних стандартів і бездіяльність держави щодо створення необхідних умов підвищення заробітної плати для працюючого населення України [4, с. 257].

Недосконалість сучасної системи соціального захисту полягає у тому, що державна соціальна допомога обмежується виплатами без застосування активних механізмів виходу із проблемної ситуації, що призводить до зниження соціальної та економічної активності населення, поширення утриманських переконань та патерналістських очікувань [4, с. 26].

Окремою причиною низьких доходів населення є відсутність традицій соціального діалогу, слабкість інститутів громадянського суспільства. В умовах ринку та демократичних свобод держава зберігає патерналістську політику та є інертною до зміни методів управління соціально-трудовою сферою.

Соціальна консолідація стримується суспільною нерівністю, пов'язаною із доступом до економічних ресурсів. Бідні верстви населення мають значно менше можливостей впливати на політичні рішення у питаннях захисту своїх інтересів, ніж представники багатих прошарків, які часто лобюють свої інтереси у виконавчій і законодавчій владі, часто зрощуючись із нею, формують олігархічно-корупційні зв'язки та контролюють відповідні фінансові потоки. Внаслідок впливу різноманітних економічних обмежень, доступу до основних соціальних благ підтримується соціальне виключення окремих груп населення. Несправедливість у суспільстві загострює економічні та соціальні конфлікти, гострота яких корелює зі ступенем нерівності і порушує процес формування людського потенціалу. Українське суспільство є досить соціально поляризованим: 25,5% становить частка бідних та злидених верств населення, 60,1% – не бідних, але й не середніх за доходами, 11% – середніх верств населення та 3,5% – заможних [4, с. 210]. Така соціальна структура зумовлює тривалу відсутність соціальної консолідованості.

Глибока соціальна нерівність має тісний взаємозв'язок із високим рівнем корупції. Проблема корупції небезпечна для конкурентоспроможності людського потенціалу, оскільки призводить до деградації державних інститутів, і, як наслідок, регуляторна політика не реалізується [12].

Поширюється впевненість населення у тому, що в Україні основним джерелом успіху є здатність обходити закон, що сприяє правовому нігілізму, поблажливому ставленню до несплати податків, розповсюдженню хабарів і подяк, невиконанню своїх обов'язків. Існування нерівності постає основною перешкодою як для забезпечення конкурентоспроможності людського потенціалу, так і для подальшої інтеграції в європейську спільноту [4, с. 209–210].

Відсутність консолідуючих соціальних норм підтримує суспільну атмосферу негативної оцінки стану і перспектив розвитку як окремих громадян, соціальних груп, так і суспільства в цілому [4, с. 27]. Прогресивні зміни у даному напрямі є також одним із пунктів покладання надій на конвергенцію із соціальними нормами ЄС.

Виходячи з таких позицій, стимулюючий вплив чинників європейської інтеграції (рис. 1) проявляється у стимулюванні державної влади підвищувати

доходи населення не через централізацію державного фінансового ресурсу і подальшого його розподілу у вигляді соціальних трансфертів, а шляхом упровадження європейських форм оплати праці, ефективної системи створення робочих місць, формування сприятливого середовища для підприємницької діяльності, що давало б можливість населенню отримувати гідні доходи за рахунок власної праці [4, с. 263]. Прогрес у даному напрямі, на наше переконання, є базовим чинником зростання конкурентоспроможності та збереження людського потенціалу в Україні.

Характерно, що в Україні спостерігається невідповідність рівня професійної підготовки вимогам ринку праці. Трансформація освітніх послуг згідно з попитом на них відбулась як у напрямі економічних та правових наук, так і всезагального здобуття вищої освіти. Водночас, з огляду на відсутність українських необхідних економічних реформ і сучасних технологій, національна економіка потребує значно більше працівників із середньою професійною освітою зі знаннями та навичками у виробничій сфері, що призводить до посилення безробіття осіб із вищою освітою, їх некваліфікованої праці і отримання нижчих доходів. Результатом є деградація людського потенціалу, зниження його конкурентоспроможності [4, с. 227–228] (рис. 1).

Підвищення трудового, освітньо-кваліфікаційного та інноваційного потенціалу працівників нині гальмується через низький рівень зацікавленості роботодавців інвестувати в людський капітал, недостатню вмотивованість самих працівників, відсутність єдиної системи професійних кваліфікацій та стандартів із професійної підготовки, необхідних для забезпечення безперервної освіти, відсутність механізму визнання результатів неформального навчання [4, с. 179]. Використання досвіду соціального діалогу в країнах ЄС, тобто ефективної співпраці між фахівцями, роботодавцями, навчальними закладами, органами влади, має надати можливість забезпечення належних умов участі всіх категорій населення у навчанні впродовж життя. Соціальні партнери виконують важливу роль у забезпеченні подальшого професійного навчання і підготовки, на робочому місці зокрема [4, с. 180].

Одним із вагомих результатів адаптації економічної політики до стандартів ЄС може стати створення сприятливого середовища розвитку приватного підприємництва в Україні. Нині за індексом сприяння бізнесу Україна залишається серед 20% найменш успішних країн світу та на найнижчому місці серед усіх європейських країн. Країна має найнижчі позиції в питаннях реєстрації власності, закриття бізнесу, сплати податків та отримання дозволів [4, с. 28].

Важливим аспектом трансформаційних змін є активізація розвитку громадсько-політичного складника людського потенціалу та його інституційної основи. Найвагомим механізмом узгодження інтересів правлячої еліти, що є виразником державних інтересів в Україні, та суспільних інтересів є розвиток громадських інститутів [3, с. 239]. Сильне громадянське суспільство та його інституційний складник мають важливу консолідуючу функцію. Такі інститути здатні узгодити різноспрямовані інтереси держави і населення, стимулюючи сприятливе середовище розвитку людського потенціалу, підвищення його конкурентоспроможності (рис. 1).

Соціально-економічна модернізація є пріоритетним напрямом підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу і відповідно до зовнішніх



Таблиця 1

**Відповідність провідних напрямів підвищення людського потенціалу України  
Угоді про асоціацію між Україною та ЄС [13]**

Напрями підвищення людського потенціалу України*	Окремі положення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (назви статей)
1. Забезпечення прав людини та рівноправного доступу до державних послуг, освіти, культури, охорони здоров'я	1. Верховенство права та повага до прав людини і основоположних свобод 2. Поводження з працівниками 3. Мобільність працівників 4. Співробітництво в галузі охорони здоров'я з метою підвищення рівня його безпеки та захисту 5. Сприяння розвитку співробітництва в галузі освіти, навчання та молодіжної політики
2. Забезпечення соціальної справедливості	1. Боротьба зі злочинністю та корупцією 2. Багатосторонні трудові стандарти та угоди 3. Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей
3. Забезпечення соціальної згуртованості та безпеки	1. Співробітництво у боротьбі з тероризмом 2. Співробітництво з питань громадянського суспільства
4. Охорона природних ресурсів	1. Багатосторонні угоди з охорони навколишнього середовища
5. Інвестиції в технологічну модернізацію та людський розвиток	1. Співробітництво у сфері науки та технологій 2. Імплементация національних стратегій інформаційного суспільства
6. Інвестиції у створення достатку (підприємництво)	1. Політика у сфері промисловості та підприємництва 2. Законодавство про заснування та діяльність компаній, корпоративне управління, бухгалтерський облік та аудит

\*Визначені автором

чинників впливу, зокрема, відповідно до положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (табл. 1).

У межах визначених нами напрямів (табл. 1) ключовими критеріями підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу, на нашу думку, є перенесення акцентів соціальної політики на активні форми соціальної підтримки, модернізація системи освіти, перетворення її на ефективний соціальний ліфт, інвестиції в освіту і науку, модернізація системи охорони здоров'я, зниження рівня корупції, поширення механізмів соціального партнерства, створення умов для розвитку підприємницької активності, посилення інститутів громадянського суспільства.

Необхідно також підкреслити, що Європейським Союзом висуваються високі критерії моніторингу та оцінки ефективності реалізації знанневоорієнтованої економічної політики як для країн-членів, так і для країн – кандидатів до вступу у вигляді конкретних вимог до їх поточної економічної політики [14].

**Висновки.** Виходячи з вимог Європейського Союзу, аналіз чинників та напрямів підвищення людського потенціалу України дає змогу у перспективі сформулювати систему показників оцінки конкурентоспроможності людського потенціалу за його складниками у забезпеченні наближення соціально-економічного розвитку України до країн ЄС.

**БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:**

- Інструмент європейського сусідства і партнерства – нові можливості для України / За ред. Н. Андрусевич. – Львів, 2008. – 160 с.
- Актуальні аспекти реалізації євроінтеграційних прагнень України: збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції (Ужгород, 29–30 листопада 2007 р.) / Відп. ред. І.В. Артьомов. – Ужгород: Піра, 2008. – 390 с.
- Гесць В.М. Ринкова трансформація в 1991–2000 роках: здобутки, труднощі, уроки / В.М. Гесць // Матеріали наукової конференції «Соціальні аспекти політики економічного зростання в Україні (Київ, 15–16 листопада 2000 р.)». – К.: НТУУКПІ, 2001.
- Людський розвиток в Україні: історичний вимір трансформації державної соціальної політики: [колективна монографія] / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2014. – 380 с.
- Петрова І.Л. Сегментація ринку праці: теорія і практика регулювання / І.Л. Петрова. – К.: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1997. – 298 с.
- Balassa B. The Theory of Economic Integration. London: Georgi Alien & Unwin, 1962 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://ieie.itam.mx/Alumnos2008/Theory%20of%20Economic%20Integration%20\(Balassa\).pdf](http://ieie.itam.mx/Alumnos2008/Theory%20of%20Economic%20Integration%20(Balassa).pdf).
- Экономикс: принципы, проблемы и политика: в 2-х т. / П. Кэмпбелл, С. Макконнелл, С.Л. Брю; пер. с англ. – М.: Республика, 1992. – Т. 2. – 686 с.
- Masuda Y. Hypothesis on the genesis of homo intelligens / Y. Masuda // Futures. Guilford, 1985. – Vol. 17. – № 5. – P. 479–494.
- Risse T. Neo-Functionalism, European Identity, and the Puzzles of European Integration [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://userpage.fu-berlin.de/~atasp/texte/haas\\_jeppe\\_tr.pdf](http://userpage.fu-berlin.de/~atasp/texte/haas_jeppe_tr.pdf).
- Гузенко Г.М. Людський потенціал: сутність та пріоритетні напрями розвитку в Україні / Г.М. Гузенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis\\_64.exe](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_64.exe).
- Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
- Ніколайчук М.В. Управління людським капіталом за умов розвитку економіки знань: проблеми теорії та практики: [монографія] / М.В. Ніколайчук. – Хмельницький: ХНУ, 2012. – 201 с.
- Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом та його державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219>.
- Бажал Ю. Знаннева економіка: теорії і державна політика / Ю. Бажал // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 3. – С. 71–76.